

BOGAFJELL

KULTURMILJØER OG KULTURMINNER

Dokumentet er utarbeidet som:

- kunnskapsgrunnlag i plan og byggesaksprosesser
- kunnskapsgrunnlag for de som ønsker å bli kjent med historie og lokal identitet gjennom fysiske spor
- supplement til registreringene i Kulturminneregisteret

Automatisk fredete kulturminner er ikke omtalt her. For informasjon om disse se Riksantikvarens nettsider Kulturminnesøk eller Askeladden.

BOGAFJELL

KULTURMILJØER OG KULTURMINNER

Grunnleggende elementer og strukturer som er viktige å ivareta

- De gamle veisporene fra ulike tidslag – representerer grunnleggende historiske strukturer. Forteller om samferdselens bruk av landskapet gjennom tidene. Har strukturert lokal bebyggelse og viser til sammenhenger med storsamfunnet.
- Det gamle jærhuset på Buggeland – med sårbare siktlinjer i et nyurbant landskap.
- Myrland er sårbar som et av få bevarte mindre jærhus og en av få bevarte husmannsplasser med eksponert beliggenhet ved eldre allfarvei. Lesbar sammenheng til veien er viktig.
- Volden Mølle representerer bygdemøllene og er den siste tradisjonelle kornmølle med fortsatt lesbar nær sammenheng mellom mølle, elv og dam.
- Tronsholen transformatoranlegg, milepel i etterkrigstidens elektrisitetsutbygging – viktige siktlinjer til anlegget, sammenheng masterekker og stasjon. Del av NVEs temaplan «Kraftoverføringens kulturminner».

INNHold

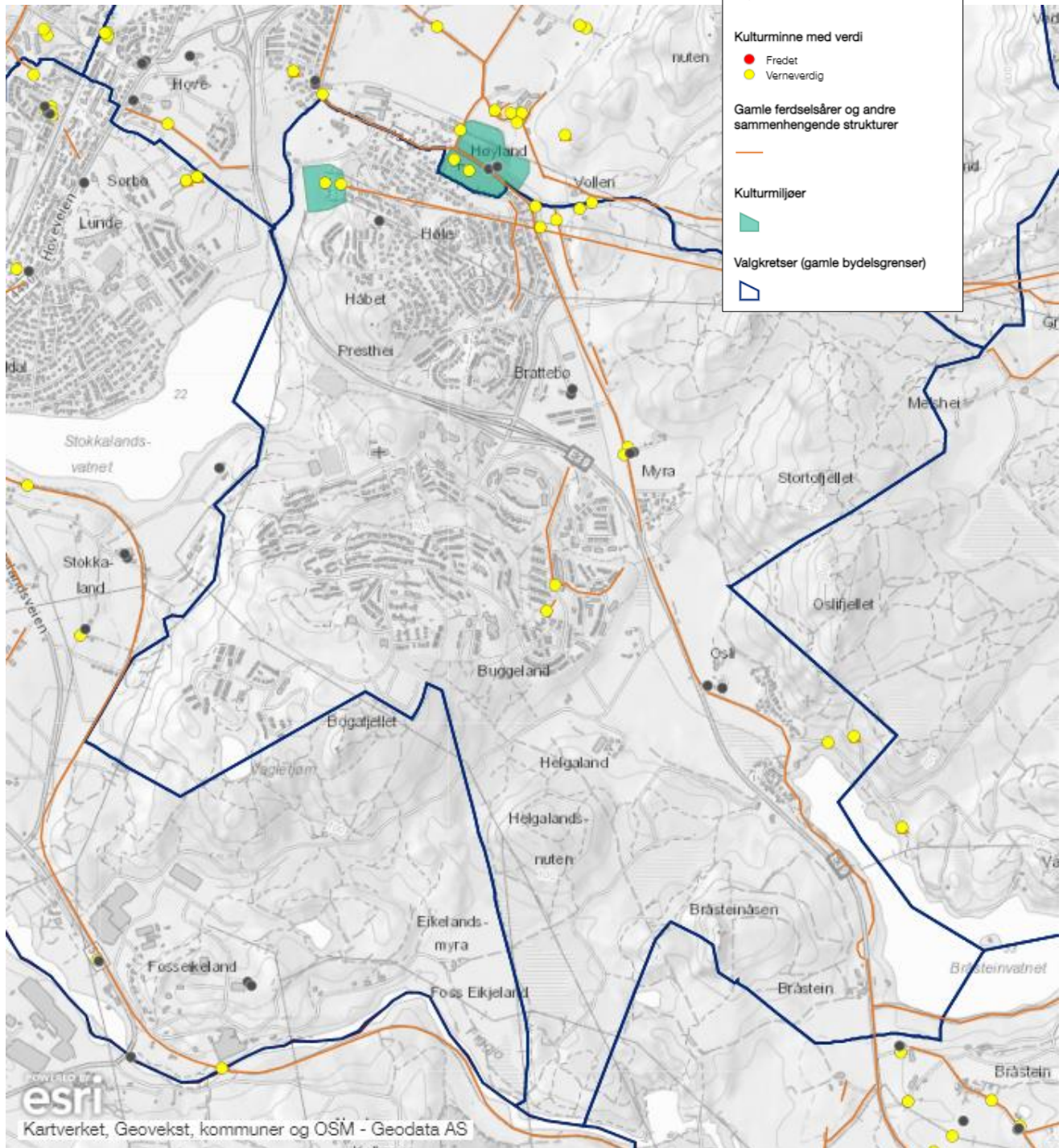
Registreringskart	2
Naturgrunnlag	3
Historie og næring	5
Gårdene	5
Andre næringer og virksomheter	8
Ferdelsårer	9
Fellesskapets kulturminner	10
2. verdenskrig	11
Kulturmiljøer i Bogafjell	12
Tronsholen transformatorstasjon	12
Registreringsoversikt, nøkkeltall	13
Kilder	14

Finner dere feil og mangler, vennligst registrer disse her:

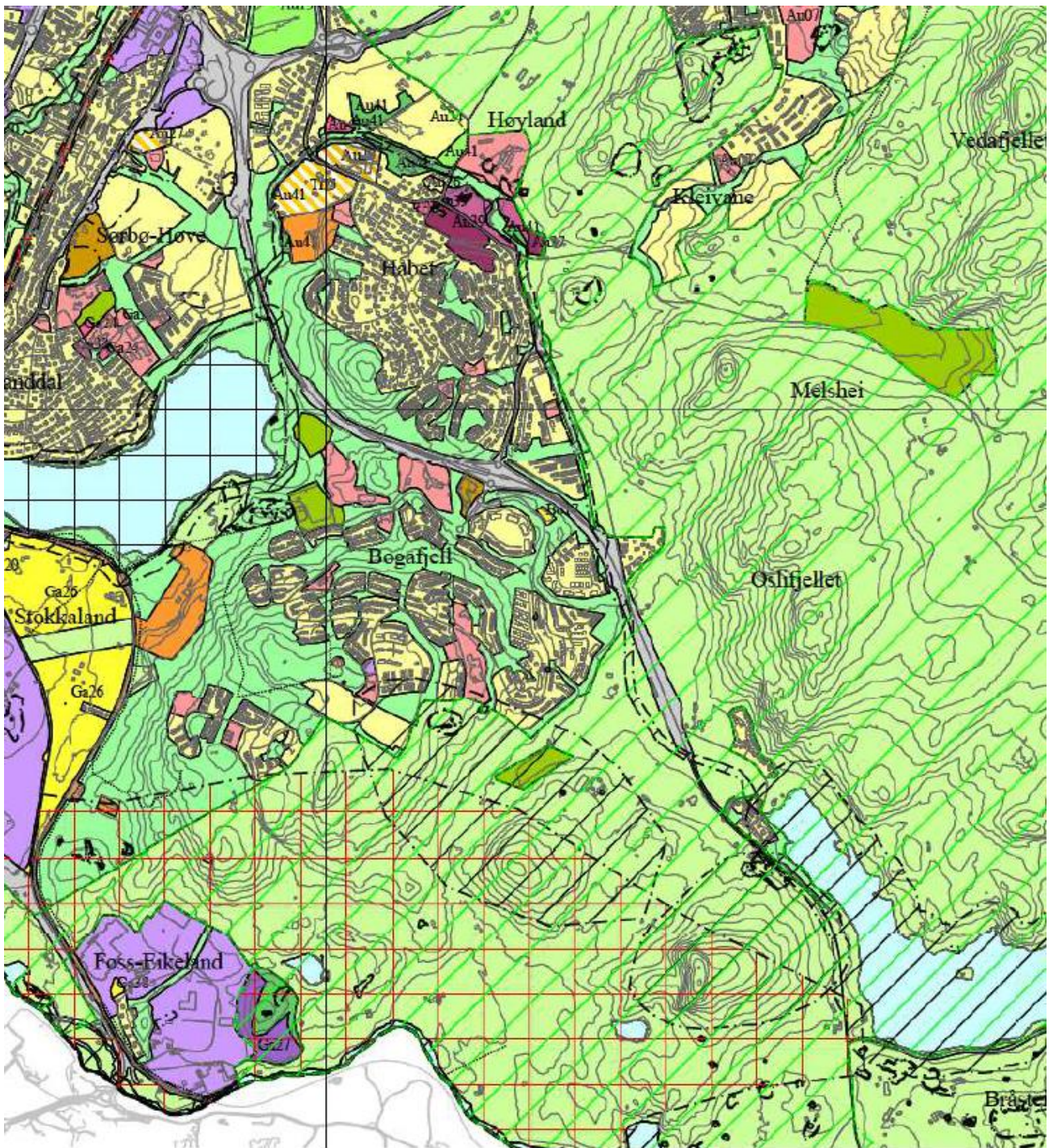
[Kulturminner i Sandnes kommune \(arcgis.com\)](#)

[Link til Kulturminneregisteret](#)

REGISTRERINGSKART

Detaljutsnitt fra Kulturminneregisteret. [Kulturminner i Sandnes kommune \(arcgis.com\)](https://arcgis.com).

Utsnitt fra Sandnes kommuneplan 2019–2035. Arealdelen, plan 201811: [Kp2019 vedtatt plan 11 03 19](#) (sandnes.kommune.no)

NATURGRUNNLAG

Utsnitt av to originalkart fra NGOs kartlegging i 1855 ved Jonas Ravn Daae. Karttegneren får godt fram det kupert landskapet på hver side av Høylandsåna. Det er før drenering av den våtlenkte dalbunnen. Mellom Buggeland og Helgland er det antydnet en innsjø. Veien gjennom dalen kalles «Den gamle Postvei» og går oppom tuna på Høyland prestegård og Bråstein. Husmannsplasser er markert med triangler. ([Mitt kart | Kartverket.no](#), [Mitt kart | Kartverket.no](#)).

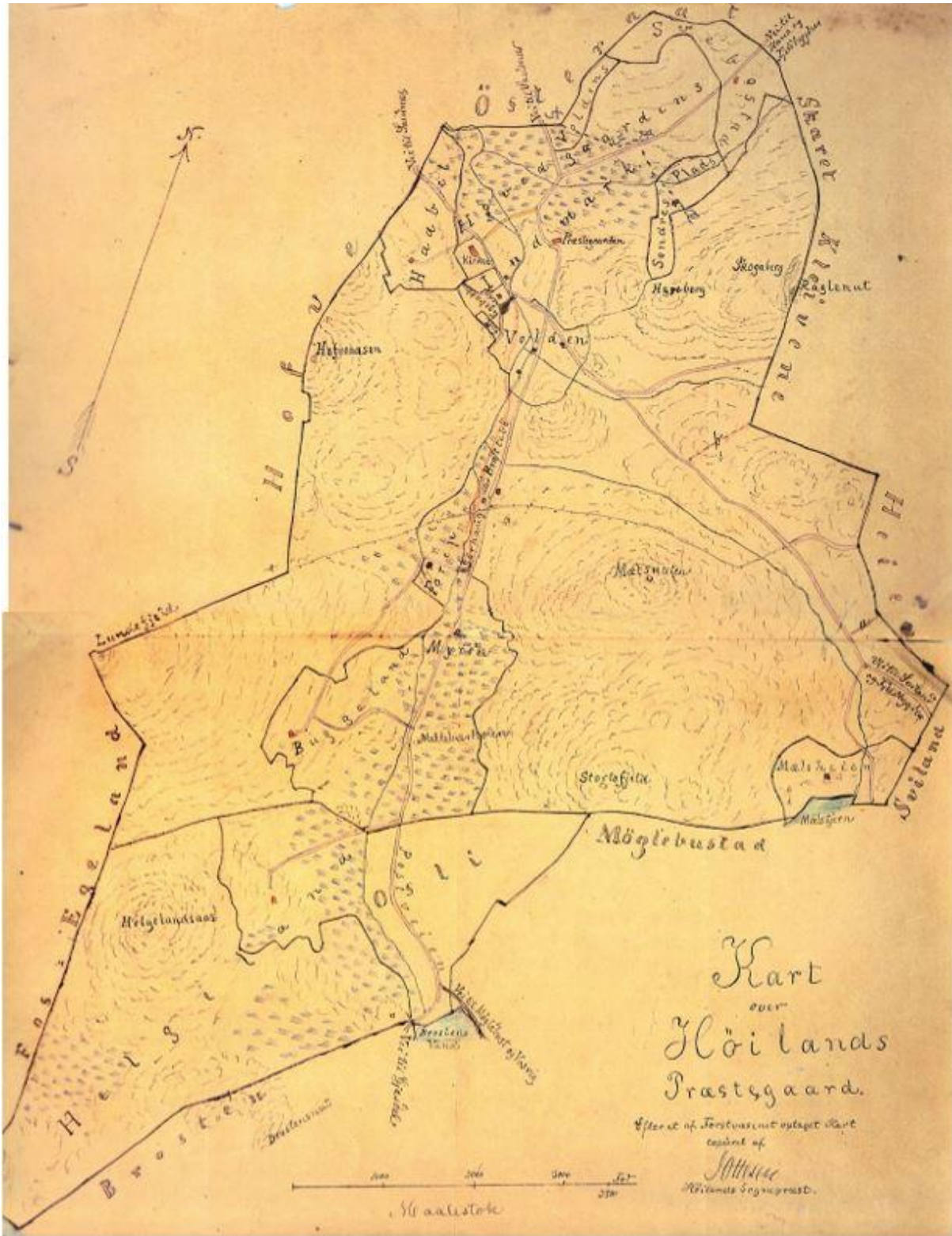
Bogafjell var en del av Austrått bydel fram til 2011. Det er boligutbygging i et tidligere kupert utmarksområde som har skapt behov for å skille ut bydelen. Navnet skriver seg fra Litle og Store Bogafjell, hvorav bare Litle Bogafjell ligger innenfor. Det høyeste fjellet i bydelen er den markante Bråsteinsåsen på 191 moh.

Høylandsåna har utgangspunkt i Bråsteinvatnet og renner nordover til Stokkalandsvatnet, som igjen er hovedkilden til Storåna – med utløp i Gandsfjorden. Bråsteinsvatnet har stort nedslagsfelt og vannføringen i elva er god. Mye av dalbunnen ved elva er gammel myr, som i flere omganger har blitt drenert, tørrlagt og dyrket opp. Høylandsåna er som resultat sterkt kanalisert. Osli- og Helgelandsmyrene ble drenert rundt 1870. Kanalen ble forlenget og gjort dypere rundt 1900 da Bråsteinsvatnet ble senket. Senere er fjell sprengt ut mellom Mellebærhodl og Skrubbhodl for å senke den ytterligere. Rundt 2010 er elveløpet ved Brattebø «ført tilbake» til et mer naturlig elveløp med tursti langs kanten. Del av en større plan?

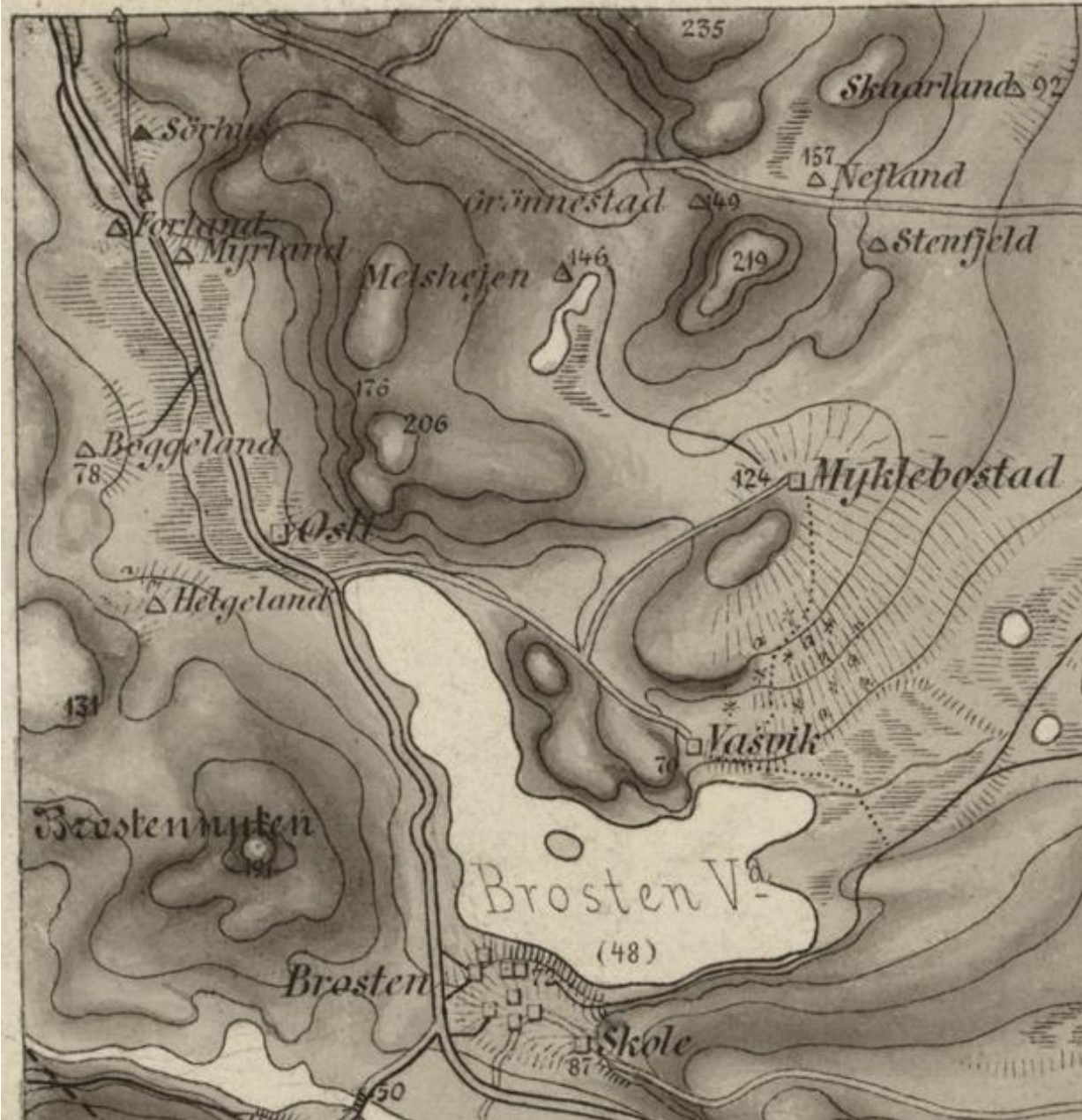
På hver side av dalen er mye av naturgrunnet kupert fjell og skogkledd utmark, bl.a. del av Statskogs skogeiendommer i Høylandskomplekset. I nord, rundt Håbet og Buggeland, er store områder i ferd med å bygges ut til boligfelt.

HISTORIE OG NÆRING

Gårdene

Kart over Høyland prestegård, med husmannsplasser, fra rundt 1880. «Den gamle Postvei» er fortsatt hovedveien mot Gjesdal og går gjennom prestegårdstunet. Fra 1860-tallet var det planer om utbedring og omlegging av veinen. men Det tok tid å komme i gang, fordi så store deler av strekningen var eid av staten, var Gjesdal og Høyland kommuner uvillige til å betale sine parter. i 1879 kom arbeidet i gang og i 1882 var det kommet ny vei fra kirken til «Myren», utenom høyland prestegård (Grude 1914). (Kart utlånt fra Egil Berge)

Utsnitt av NGOs originalkart (rektangelmålinger) 6B 7 og 6 B 11 tatt opp 1886 og 1887 av David Vogt og Reinald Fritjof Valdemar Gulbradsen. Gjesdalveien, som i 1882 endelig ble ferdigstil med ny chaussé i dalbunnen, er på plass. Den krysser Høylandsåna sør for prestegården (og kirken). Prestegårdstunets tidligere funksjon som et veikryss for de eldre veiene i området vises ennå godt. Prestegårdens husmannsplasser er markert med trekanter, gårdsbosetting med kvadrater.

Bydelen er satt sammen av mer perifere områder av gårdene 51 Vagle, 49 Stokkaland, 45 Sørbo, 44 Hove, 33 Høyland prestegård, 25 Myklabost og 32 Bråstein. Mye av dette arealet gjelder gårdenes utmark, men også noen underbruk og tidligere plasser. Det er Høyland Prestegård som har hatt det største området og preget det meste av arealbruken i historisk tid. Det gjelder særlig det bebodde dalføret langs Høylandsåna. Høyland Prestegård er den gården i Sandnes som har hatt flest husmannsplasser og flere av dem lå her. De eldste i liene. De noe yngre langs de nyere hovedveiene som etter hvert kom i dalbunnen.

Buggeland og Helgebostad, som opprinnelig har vært selvstendige gårder, var blitt husmannsbruk under prestegården i 1701. Myrland, Vollen og Håbet i 1801. I 1865 er Møllegarden, Eikebakken, Sørhaugen, og Foren kommet til. Men arealene lengst sør hørte under Bråstein, og her lå småbruket/plassen Osli.

I 1880 årene begynte salget av de store utmarksviddene til prestegården. 1873 hadde staten begynt oppkjøp av Myklebust for å etablere skogplantefeltet Høylandskomplekset. I dag tilhører store deler av skogen nedenfor Melshei og i Bogafjell- og Helgelandsområdet Statskog SF.

På begynnelsen av 1900 begynte Statskog å selge fra innmark og tun på underbruk og plasser til oppsitterne, men beholdt skogen.

Heimahuset på Buggeland har tradisjoner for å være svært gammelt. Det skal være tatt ned og bygd opp igjen rundt 1780, trolig med noe av det gamle materialet. Det er i dag Sandnes mest intakte og komplette, klassiske jærhus, med midtgangsplan, to skuter, sitak med knekk bak og et lite skiltehusformet bislag foran gatedøra. Innfelt foto av tunet i 1956 (Digitalt museum, Jærmuseet) og plan fra Rogland fylkes jærhusprosjekt 2000.

Myrland er kjent som husmannsplass under Prestegården i 1801. Her står et av Sandnes få mindre jærhus. Alder er usikker, men sist på 1800-tallet er angitt. Beliggenheten tett til hovedveien er typisk for en del av de gamle plassene. Bebyggelsen på Myrland er vist slik på kartet fra 1855 også. Uthusene er revet.

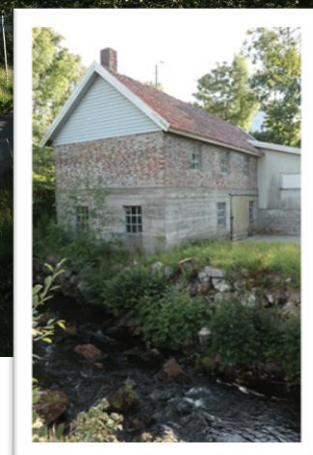
Andre næringer og virksomheter

Høylandsåna har god vannføring fra Bråsteivannet og har vært utnyttet til småindustri som kornmøller, stampe og sag. Mølledrift er dokumentert før 1826. Vannet ble regulert ved demninger i elva og ved Bråsteinvatnet. Ved Volden, på høyde med Høyland kirke, er det også bra fall. Flere av husmannsplassene under prestegården var knyttet til mølledrift her. Her var også vasshjul som drev slipestein, treske- og hakkelsmaskin på prestegården. Ved dagens menighetshus skal det ha stått en treullfabrikk. En mølle fra 1871, på høyde med kirkegården, Håpet Mølle, brant i 1944. Det var murrester her i 1981, men dette området er nå planert og elva lagt om i forbindelse med utvidelse av kirkegården.

Volden bygdemølle. Eieren av den tidligere husmannsplassen *Volden* hadde bygdemølle og stampe lenger opp i *Høylandsåna*, men da elva senere ble senket for å drenere jordene til gårdene ovenfor, måtte mølla legges ned. En senere bonde på *Volden*, Laurits Volden, bygde i 1932-33 den mølla som står i dag, litt lenger ned, nær krysset ved Melsheiveien. Han malte for bønder etter avtale med Statens Kornforretning. Dette var en av de siste, mindre bygdemøllene som ble bygd i Sandnes. Mølla er i dag alene om å representere en tidligere svært vanlig virksomhet – basert på den gamle måten å utnytte vannkraft til bearbeiding av lokale råvarer.

Volden Mølle bygd i 1935. En av de siste, mindre bygdemøllene i Sandnes.

Bjerks trevarefabrikk ble etablert i 1957 på den tidligere husmannsplassen Håbet. Virksomheten startet i løa på tunet med å lage kjøkkeninnredninger til ferdighusene til Block Watne. Her står i dag en moderne fabrikk bygd ut fra den gamle løa i etapper på 1960–70-tallet.

Om *Volden Mølle* er den siste representant for eldre utnyttelse av vannkraft i Sandnes, ligger **Tronsholen transformatoranlegg** i den motsatte enden, med introduksjon av storskala, industriell vannkraftutbygging i stavangerrigionens tidlige etterkrigstid. Stavanger Elektrisitetsverk og Maudal Kraftlag gikk i 1947 sammen om å stifte Lyse Kraftverk. På bakgrunn av den spente, internasjonale situasjonen var det av sikkerhetsmessige hensyn et ønske at transformatorstasjonen skulle ligge i fjellhall. Fjellkollen Håbet lå strategisk til for strømforsyningen til de mest befolkningstette områdene i regionen. Anlegget representerte et pionerarbeid både når det gjaldt kraftanlegg i fjellhall og skala på overføringsledninger fra Lysbotn. Trafoanlegget med fjellhall og portallbygg, samt tre generasjoner masterekker med overføringsledninger, er derfor del av NVEs temaplan «Kraftoverføringens kulturminner». Disse har status som statlig listeførte anlegg som NVE følger opp i sin saksbehandling.

Ferdselsårer

Deler av «Den gamle Postvei» sør for Melsheiveien. en trasé som stykkevis er bevart mellom tunet på Høyland prestegård og Myrland. Den ble avløst som hovedvei mot Gjesdal av «Gamle Ålgårdsvei» i 1882. Over veien krysser kraftlinjer mellom Trosnholen og Lysebotn.

Bydelen ligger midt en av de gamle, og viktigste ferdselskorridorene mellom Østlandet og Vestlandet. Den gamle postrideveien, som ble etablert med nytt postvesen på 1600-tallet, gikk her. Den skal dels ha fulgt en eldre selvtråkket ridevei, og gikk over høydene for å unngå våtlendte myrer og vanskelige elver. Fra Høyland prestegård skal den ha gått over Buggeland og Helgeland til postgården Bråstein. Senere har den blitt oppgradert til kjørevei og fulgte da en slakere trasé fra prestegårdstunet på østsida av Høylandsåna mot Myrland, og videre langs dagens Osliveien mot Bråstein. Denne postruta ble ifølge M.A. Grude, trolig ikke nedlagt før hovedveien over Jæren var fullført sørøstover fra Sjøiland Bro rundt 1840 og kunne ta posttrafikken (MAG 1914:568). Men A. Eggebø tviler på at det tok så langt tid og nevner flere kilder fra tidlig 1800-tall som må tolkes som at posten gikk på den nye hovedveien langt tidligere (AE 1991:23). Veien om Ålgård vises som «Den gamle Postvei» på Jonas Ravn Daae kart fra 1855, se s. 3 ([Mitt kart | Kartverket.no](#)). Det er flere spor etter denne i dag.

Alt på 1860-tallet kom de nye krav om å oppgradere veien fra Sandnes til Gjesdal (Sandnes–Kyllingstadveien) til en hovedvei etter moderne veistandard. Det var mye diskusjoner mellom involverte kommuner om trasévalg, men i 1865 begynte et arbeid på den fra Myrland og sørover. Den fikk en mer tidsriktig linjeføring, som svingte utenom høyden med klyngetunet på Bråstein, der den gamle veien hadde gått oppom. Som helhet ble hovedveien Sandnes – Gjesdal ikke ferdigstilt før i 1882. Da var den også ført utenom prestegårdstunet. I bydelen gjenfinnes den i dag dels i Gamle Ålgårdsvei, i Osliveien og i dagen E39.

En vesentlig forutsetning for opprustningen av veien i området sist på 1800-tallet var kanaliseringen av Høylandsåna og tørrleggingen av myrene i området.

Den første store endringen på traséen i bydelen kom på 1960-tallet da veilinja ble rettet ut forbi Osli og Bråsteinsvatnet. På 1990-tallet ble den nye hovedveien, E39 fra Stavanger, ferdig fram til Osli og avlastet deler av den gamle hovedveien til Ålgård.

Kilometersteiner var datidens veimerking, og en av disse står ved Gamle Ålgårdsvei ved Myrland.

Fellesskapets kulturminner

Det er ikke registrert kulturminner eller miljøer i denne kategorien i Bogafjell.

2. VERDENSKRIG

Ved Bråsteinvatnet skal det ha vært en del tysk aktivitet under krigen. Veisystemet i skogen skal blant annet ha blitt lagt opp av tyskerne. Mye har nok forsvunnet, men det finnes ennå noen spor etter aktivitet som er registrert, både i Bogafell og Figgjo bydel. Ved Bråsteinvatnet er det et støpt bygg som trolig har fungert som vannreservoar for tyskerne som holdt til her.

Blant de mer spesielle kulturminnene er en av stein langs stien nord for Bråsteinvatnet med tysk tekst risset inn. Det er fire verselinjer pluss dato: «*Der eine - machts. Der andre - betrachts. Der drite - verlachts. Was machts? 10.okt 1943.*»

Vers eller ordtak med lignende form og innhold er godt kjent som del av ytre dekor på tradisjonell, eldre arkitektur i tyske byer. Et eksempel er rådhuset i Wernigerode, byhus på torget Stadthagen (i det sentrale og nordlige Tyskland) og byhus på torget Greding (i Bayern i sør). (Se link under Kilder.)

«Minnestøtta» ved Bråsteinvatnet.

På Håbet skal det ha vært en luftmeldetjeneste i krigsårene. Luftmeldetjenesten er markert på kartet på Nisseberget, som ligger på toppen mellom boligene over Høylandkirken. På denne toppen, og toppene rundt, finnes det flere løpegraver. Det er ikke sikkert at disse er fra krigen, men det er en mulighet for dette. Fra disse høydene kunne man ha oversikt over store deler av luftrommet over denne kanten av Festung Stavanger. Det skal også ha vært en luftmeldetjeneste i bakkene bak der kjøpesenteret Maxi ligger. Luftmeldetjenesten skal ha hatt 36 mann i disse områdene. Spor etter disse er ikke registrert.

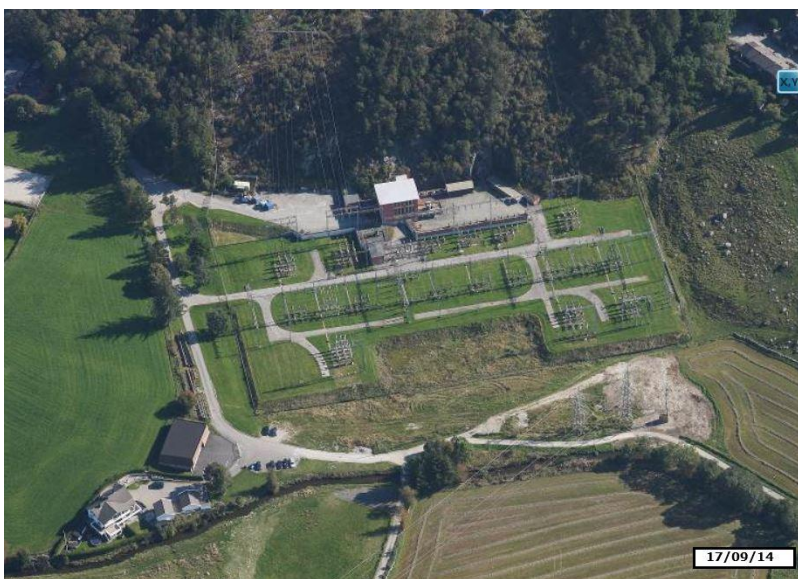
KULTURMILJØER I BOGAFJELL

Tronsholen transformatorstasjon

Del av NVEs temaplan «Kraftoverføringens kulturminner». ([NVE Temakart.](#))

Tronsholen transformatorstasjon, bygd som en sekundærstasjon for Lysebotn Kraftverk. Overføringsledninger fra Lysebotn, med tre generasjoner masterekker. Satt i drift i 1953.

Like etter andre verdenskrig gikk Stavanger Elektrisitetsverk og Maudal Kraftlag sammen om å stifte Lyse Kraftverk. Målet var en storstilt kraftutbygging innerst i Lysefjorden, med kraftoverføring til en ny sekundærstasjon på Høyland i Sandnes. Den fikk navnet Tronsholen transformatorstasjon. Da stasjonen skulle levere kraft til viktige militære og sivile anlegg ble den plassert i en fjellhall. Foran fjellhallen ble det bygd et portalbygg som fungerte som inngang til fjellhallene, foruten at den hadde en montasjehall med kraftig løpekran. Portalbygget er oppført i betong og er et velkomponert bygg med klare funksjonalistiske trekk. Det har arkitektonisk verdi. Det er tegnet av Tor Johannessen fra Lyse Kraftverk og var ferdig i 1952. Sandnesfirmaet Betong AS utførte arbeidet.

Overføringsledningen mellom Lysebotn og Tronsholen er 64 km lang og krysser Lysefjorden og Høgsfjorden. Det meste av ledningsarbeidet ble utført av kraftverkets egne ledningsarbeidere under ledelse av ingeniør Witzøe, fjordspennene av Betongmast AS. Overføringskapasiteten ble forsterket med masterekke 2 i 1957 og masterekke 3 i 1963. Den eldste masterekken er bygd i bardunerte, impregnerte trestolper med galvaniserte ståltraverser. Masterekke 2 og 3 er bygd med portalmaster i stål på betongfundament. De tre generasjoner masterekker gir et interessant bilde av etterkrigstidens tekniske utvikling.

I NVEs temaplan for kulturminner er Tronsholen vurdert som kulturhistorisk verdifull i et nasjonalt perspektiv. Det begrunnes historisk bl.a. med at transformatorstasjonen og anlegget med Lysebotn Kraftstasjon som helhet betød et gjennombrudd for Lyse-selskapene. Anlegget etablerte stabil strømlevering i regionen, noe som kom mange til gode i etterkrigstidens Rogaland. Teknisk representerer anleggets skala med stasjon i fjellhall og overføringsledninger et pionerarbeid.

REGISTRERINGSOVERSIKT – NØKKELTALL

Tallene og tabellene i denne rapporten er under oppdatering. År for grunnlaget er opplyst ved hver tabell. Selv om den statistiske oversikten ikke er helt ajourført, gir tallene nyttig oversikt over kulturarvens mangfold og trender i utviklingen.

I 2021 er det registrert 13 kulturminner med verdi i bydelen.

Kulturminner fordelt på kategorier

Kategorier kulturminner	Står	Derav nyregistrert	Tapt	I alt	Tidligere registrert	Tap av tidl.reg.
Bygning	5	1	7	12	11	64 %
Andre typer minner	7	6	0	7	1	0 %
Grøntanlegg	1	1	0	1	0	
Ruin	0		0		0	
Samlet	13	8	7	20	12	58 %

Tallgrunnlag des. 2021. Oversikt over kulturminner i bydelen fra Kulturminneregisteret. «Tidligere registrert» omfatter SEFRAK-registreringen på 1980-tallet og tilleggsregistreringer under tidligere verneplanarbeid

7 kulturminner er tapt. Sett ut fra bestanden som er vurdert i tidligere kulturvernplaner utgjør tapet 58 %, for bygninger 64 %.

Kulturminneregisteret er utvidet med 8 nye enkeltobjekter derav 5 veilinjer.

Kategorien «Bygning» er her i mindretall – noe som har bakgrunn i det relativt høye tapet bygninger siden tidligere kulturvernplaner. «Andre typer minner» gjelder minner knyttet til vei og samferdsel, registreringer av kulturminner fra 2. verdenskrig og kraftverk.

Kulturminner fordelt på samfunnssektor

Samfunnssektor	Står	Tap av tidl. registrert
Landbruk	3	6
Bolig uten spesiell næringstilknytting.	0	1
Annen næring, industri	4	
2. verdenskrig	2	
Samferdsel	6	
Samlet kulturminner	15	7

Tallgrunnlag 2020.

Minner knyttet til landbruk er i dag i mindretall. Det er flest kulturminner knyttet til samferdsel. Næring og industri gjelder et lite møllebruk fra 1900-tallet og Tronsholen trafoanlegg. De registrerte minnene fra 2. verdenskrig er knyttet til en tysk bosetting nord for Bråsteinvannet, se også bydel Figgjo. .

Kulturminner fordelt på bygningstyper

Bygninger	Står	Tap av tidl. registrert
Hovedbygning gårdsmiljø	3	1
Bolighus annet miljø	0	1
Driftsbygning, uthus gårdsmiljø	0	5
Næringsbygning industri	2	
Samlet registrerte bygninger	5	7

Tallgrunnlag 2020.

I gårdstuna er det driftsbygninger og andre uthus som er tapt. Det er med andre ord ingen gårdstun igjen som har bevart bygninger som direkte dokumenterer eldre jordbruksdrift. En av driftsbygningene som er tapt, løa på Myra, hadde innslag av *grindkonstruksjon*.

Det er to *jærhus* bevart i bydelen, fra hver sine tidsepoker, begge med tilknytting til tidligere husmannsplasser. Det ene, heimahuset på Buggeland, er et av Sandnes eldste og mest intakte jærhus. Det andre er det lille heimahuset på den gamle plassen Myrland ved Gamle Ålgårdsvei, trolig bygd i siste del av 1800-tallet.

Kulturminner fordelt på alder

Periode	Står	Tap av tidl. registrert
Ukjent	4	3
før 1850	1	
1850–1874	0	
1875–1899	4	
1800-t	1	
1900–1924	0	4
1925–1949	3	
1950–1974	2	
Samlet	15	7

Tallgrunnlag 2020.

Oversikt over kulturminner fordelt på alder viser at, med unntak for Buggeland – ført opp i perioden før 1850, representeres en relativt yngre historie. Men noen av de med ukjent alder kan, helt eller med en liten del, har høyere alder.

KILDER

Eggebø. A. Slik bygde dei byen, 1996.

Eggebø. A. Skyss og transport i Sandnes 1660 – 1960, Sandnes 1991.

Grude, M. A. (1914). Jæderen 1814-1914. Bidrag til dens økonomiske og kommunale utviklingshistorie bind 1 og 2. Bind 1. del. Side 428, 568.

Hestholm, Fredrik. *Krigsminner i Sandnes kommune*. Rapport for byantikvaren i Sandnes 2015.

Hestholm, Fredrik. *Ferdelsårer i Sandnes kommune*. Rapport for byantikvaren i Sandnes 2017.

Jonasen. J. Schanche. *Høyland gjennom 100 år*. Sandnes 1972.

Norges bebyggelse 1957. Myckland, Haakon Falck, Fiskaa, Haakon M.. [Norges bebyggelse : Sørlike seksjon Herredsbindet for Rogaland Søndre del](#)

Riibe Sissel og Weyergang-Nielsen, Henning NVE. *Kraftoverføringens kulturminner*.. Norges vassdrags- og energidirektorat 2010.

Interkommunalt arkiv Rogaland IKS (IKA Rogaland), Widerøesamlingen. [Kontakt oss | IKA Rogaland](#)

<https://digitaltmuseum.no/>

<https://www.nb.no/search?q=Sandnes&mediatype=bilder>

<http://kartverket.no/Kart/Historiske-kart/Historiske-kart-galleri>.

<http://www.temakart-rogaland.no/>, Norge i bilder 1937.

<https://kart.1881.no>. Historiske kart.

Forside: Skulekart yver Rogaland fylke (sør). 1927. [Mitt kart | Kartverket.no](#).

https://www.sandnes.kommune.no/globalassets/kulturfritid/friluftsliv/tur-og-bydelskart/folder_bogafjell_bydel.pdf

[NVE Temakart.](#)

Minnestenen på Bråstein.

https://www.google.com/search?q=Der+eine+betrachts,+der+andere+beachts.+Der+dritte+belachts.&tbm=isch&source=iu&ictx=1&fir=L-78q8XMA2EU6M%252CdFVmuFegiKjM5M%252C_&vet=1&usg=AI4_-kSxeq1n612hm-ec8Ya8rVysto6law&sa=X&ved=2ahUKEwj8pZrQ8JjqAhUrmIsKHes2BzAQ9QEwAnoECAoQBQ&biw=1498&bih=919#imgrc=L-78q8XMA2EU6M